

sâm tekst *Salonitanske povijesti*. Prema miru između Trogira i Splita iz godine 1277., selo Ostrog sa svim svojim zemljištima vraća se

“omnibus illis commorantibus Spaleti vel Tragurii qui vulgariter lingua sclavonica dedigi appellantur”,³⁰

tj.

“svima onima koji borave u Splitu ili Trogiru i koji se u vulgarnom slavenskom jeziku nazivaju dedićima”.

Izričaj *dedigi* (*dedići*, *didići*), upotrijebljen ovdje za stanovnike Ostroga, sâm po sebi pokazuje da je riječ o skupini ljudi koji posjeduju vlastiti zemljišni posjed.³¹ Ostrožani su bili pripadnici seoske općine i baštinici zemljišnih posjeda koji su širenjem trogirskoga i splitskoga distrikta na prostor kraljevske Hrvatske potpali pod komunalnu jurisdikciju Trogira i Splita. Da Ostrožani nisu bili došljaci, nego vlasnici baštinskih posjeda, pokazuje i tekst *Salonitanske povijesti*. Toma Arhidakon ističe da Splitsani, pošto su zauzeli utvrdu u Ostrogu i porušili seosku crkvu,

“effoderunt sepulcra, extumulantes ossa progenitorum eorum, sparsim ea proiecerunt in campum; quatenus ius nullum eiusdem uille aliquando uendicarent”,

tj.

“iskopaju grobove izbacujući van kosti njihovih pređa, rasuto ih pobacaju po polju da ne bi nikada isticali nikakvo pravo nad onim selom”.³²

Ostrožani su, prema Tominu tekstu, a i prema izrazu *dedigi*, u sredini prve polovice XIII. stoljeća bili baštinici djedovskih imanja, a Ostrog seoska općina (*villa*) u kojoj su živjeli i njihovi pređi. Kada su pružili otpor podvrgavanju splitskoj komuni, poraženi su u sukobu sa Splitsanima, ali im je u drugoj polovici XIII. stoljeća napokon ipak priznato pravo na baštinske posjede.

3) Selo na komunalnome području: Zadar

Primjeri nadbiskupa Arnira (1180.) i sela Ostroga (oko 1225.) pokazuju s koliko oštine gradska društva s ograničenim mogućnostima širenja distriktnoga područja (Split) nastoje podvrgnuti komunalnoj vlasti seoske općine u hrvatskome zaleđu. Zadar je pak suprotan primjer gradske komune s neusporedivo pogodnijim geomorfološkim preduvjetima širenja komunalnoga teritorija. Zadar od XII. do XV. stoljeća širi gradski distrikt prema hrvatskome zaleđu i Lučkoj županiji, i to prije svega ekonomskim putem, stjecanjem zemljišnih posjeda, koji se tek nakon toga postupno uključuju u politički pojam teritorija zadarske komune. Prodor gradskoga zemljišnoga posjeda prethodi pomicanju političkih granica komune.³³

Širenje zadarskoga distrikta unosi promjene u društveno ustrojstvo seoskih općina. Većina njihovih zemljišta postupno se uključuje u zadarski svjetovni i crkveni zemljišni posjed, a *villa* ili *selo* postaje njihovim nerazdvojivim sastavnim dijelom. Nekadašnji posjednici vlastitih zemljišta postaju *kmetovi* ili *villani* na posjedima zadarskih građana ili Crkve, odnosno, po pravnom položaju *distrik-tualci* (*districtuales, homines*) zadarske komune.

Ipak, svi stanovnici zadarskoga distrikta nisu postali kmetovi ili težaci na zadarskim crkvenim ili svjetovnim posjedima. Sve do kraja srednjega vijeka i na zadarskome komunalnom području sačuvao se sloj vlasnika slobodnoga zemljišnog posjeda, bilo da su to pripadnici pojedinih hrvatskih plemena u kop-nenom zaleđu bilo skupine stanovnika na otočnome dijelu zadarskoga teritorija.

Zadarski statut, odnosno njegove Reformacije, stoga u XV. stoljeću razlikuju dvije skupine stanovništva na zadarskim otocima. Prvoj skupini pripada *insulanus seu villanus qui in insula sedet super territorium alicuius civis Jadre*, tj. “otočanin, odnosno kmet koji je na otoku naseljen na zemlji nekog zadarskog građanina”, drugoj *insulanus* koji ima *suum proprium terrenum*, dakle stanovnik otoka koji ima “svoje vlastito zemljište”.³⁴ Da su Reformacije Zadarskoga statuta točno ocrtavale posjedovnu strukturu na otočnom dijelu distrikta, pokazuju podaci iz zadarskoga notarijata.

U jednom notarskom dokumentu iz godine 1491. koji govori o zemljištima u Sali na Dugom otoku, spominju se s jedne strane oni *qui sunt didichi et habent suas proprietates in Sale*, dakle “oni koji su didiči i imaju vlastita zemljišta u Sali”, s druge otočani *habitantes in Salle pro villicis aliorum*, dakle “oni koji stanuju u Sali kao kmetovi drugih”.³⁵

I zadarske Reformacije i notarski spisi točno razlikuju dvije skupine stanovništva na zadarskim otocima, a glavni je kriterij razlikovanja posjedovanje vlastitoga zemljišta. Oni koji nemaju vlastito zemljište jesu *kmetovi* (*villani*) na zemljištima zadarskih građana, oni koji zemljište imaju, prema notarskome dokumentu iz 1491., jesu *didichi* (*didichi*). I jedan notarski dokument iz 1476. pri određivanju zemljišnih međa u Sali na Dugom otoku ističe da se sa sjevero-istočne strane (de borea) nalaze *didichi de dicta insula*, tj. “didiči toga otoka”.³⁶

Zadarski notarijat pokazuje da se sloj tzv. “slobodnoga” seljaštva na zadarskim otocima sačuvao još i u drugoj polovici XV. stoljeća i da se za nj upotrebljavao naziv *didichi*. U vrelima s dalmatinskoga područja izraz *dedighi* ili *didichi* prema tome pratimo od XIII. do XV. stoljeća, a na zadarskim otocima i do XVIII. stoljeća, redovito označavajući skupine ljudi koji su uspjeli sačuvati vlastito zemljište, slobodno od jurisdikcije bilo kojega drugoga zemljišnog vlasnika.

Sačuvana građa ne omogućava točniji odgovor na pitanje: koliki je bio udio “slobodnoga” zemljišnog posjeda na otočnom dijelu zadarskoga distrikta jer su podaci nepotpuni i nesustavni, ali se utemeljeno smije pretpostaviti da je većina stanovništva obrađivala posjede drugih, što znači da su pripadali onoj

skupini obrađivača zemljišta koje zadarski statut određuje pojmom *villani*, dakle, kmetovi ili težaci.

4) Upravno ustrojstvo sela

No premda je zadarsko selo gospodarski podvrgnuto gradskom središtu komune, pa kmetovi ili težaci obrađuju tude oranice i vinograde, ipak je ono sve do kraja srednjega vijeka sačuvalo primjetne značajke upravne i društvene zasebnosti, i to na dvije razine, s uporištima izvan i unutar seoske općine. Selo na zadarskome distriktu s jedne strane postaje jedinica političke uprave, u vrelima označena nazivima *sučija* (*judicatus*), *liga* i *posoba*, koju organizira komunalna ili mletačka vlast. S druge se strane selo okuplja oko svoje bratovštine (*fraternitas*) koja nastaje unutar njega, potaknuta vjerskim duhom, ali i socijalnim ciljevima. Obje se te razine prožimaju i dopunjuju, oblikujući društveno ustrojstvo zadarskoga sela.

Prvi podaci o upravnoj organizaciji sela na zadarskome području potječu iz sredine XIV. stoljeća. Godine 1354. u jednome se ugovoru spominje “sudac otoka Oliba” (*iudex insule Aluibi*).³⁷ Da institucija suca (*iudex*) nije tada postojala samo na otočnome, nego i na kopnenome dijelu zadarskoga distrikta, pokazuje ugovor iz 1386., u kojemu sudac sela Raštana kupuje neko zemljište.³⁸ U drugoj polovici XIV. stoljeća zadarski je distrikt bio podijeljen na *sučije* (*judicatus*), na čelu sa sucima (*judices*). Njihov najvažniji zadatak bio je izvršavanje obveza sučije, dakle zadarskih sela, prema komuni. Iz odredaba zadarskoga vijeća od 12.XI.1374. vidi se da je na zadarskim otocima bilo 18 sučija i da su one bile dužne osigurati zadarskoj komuni 21 veslača (*homines a remis*) na općinskoj galiji.³⁹

U sredini XV. stoljeća dužnost seoskih sudaca uklopljena je u novi mletački upravni sustav na zadarskome teritoriju što su ga činile tzv. *lige* i *posobe*. O novoj upravnoj organizaciji na zadarskome teritoriju svjedoči dokument pod naslovom *Forma privilegiorum ligarum comitatus Jadrae* (Oblik povlastica liga zadarskoga kneštva), što ga je mletačka uprava 1455. uključila u Reformacije Zadarskoga statuta.⁴⁰ Prema toj odredbi *lige* su bile udruge više sela na kopnenom dijelu zadarskoga distrikta, dok su *posobe* bile skup stanovnika ili seoskih glavara u svakome selu. Glavni im je zadatak bilo održavanje reda na području lige i sprječavanje krađa i pljački što ih u zadarskome distriktu čine “ne samo vanjski Morlaci, odnosno Vlasi, nego i naši distriktualci”. Na čelu selâ, u sklopu lige, bili su *suci* koji su imali pravo izricati presude u građanskim parnicama, ako vrijednost spora nije prelazila iznos od pet mletačkih libara. U slučaju krivičnoga prijestupa na području lige svaki stanovnik selâ bio je “dužan pohitati u pomoć onima koji su pretrpjeli štetu te progoniti tate i zločince”.